

KAPITEL 5 / CHAPTER 5 ⁵

SPEECH AND COMMUNSKATIVE COMPONENT OF THE FORMATION OF SOCIAL INTERACTION OF CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS

DOI: 10.30890/2709-2313.2025-38-03-014

Вступ

Рівень зрілості нації та розвиток суспільства, в якому ми живемо, визначається ступенем підтримки, гуманності й толерантності у ставленні до тих, хто "відрізняється" від осіб з нормотиповим інтелектом. Незаперечним є те, що освіта є ключовим чинником успіху як кожного окремого громадянина, так і країни загалом. Тому сьогодні надзвичайно важливо, що питання формування сучасного суспільного простору, який неможливо уявити без інклюзивності, стало частиною державної політики на найвищому рівні.

Соціалізація та інтеграція осіб із порушеннями розвитку в українське суспільство ґрунтується на принципах універсальних людських цінностей, а також рівності всіх людей у своїх правах і гідності. Забезпечення умов для рівності та всебічного розвитку людей з інвалідністю, задоволення їхніх природних, соціальних, освітніх та інших потреб регламентується Конституцією України, Конвенцією ООН про права осіб з інвалідністю, Європейською соціальною хартією, законами України і низкою підзаконних актів. Зокрема, йдеться про Національну стратегію зі створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року. Згідно зі статтею 24 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, держава бере на себе зобов'язання забезпечити умови для освіти таких осіб через використання найефективніших мов, методів і засобів спілкування, а також у середовищі, яке сприяє їхньому максимальному навчальному та соціальному розвитку.

⁵*Authors: Lukanova Lyudmila*

Number of characters: 22266

Author's sheets: 0,56

5.1. Мовлення та комунікація.

Мовлення та комунікація є фундаментом соціальної взаємодії. Для більшості людей оволодіння навичками спілкування, зазвичай, не викликає труднощів. Проте існує значна кількість осіб, які не можуть повноцінно використовувати мовлення для комунікації. У деяких людей вербалізація повністю відсутня, тоді як у інших мовленнєві здібності розвинені недостатньо, щоб виконувати всі необхідні комунікативні функції. У таких випадках виникає потреба у використанні альтернативних засобів комунікації, які можуть доповнювати або замінювати вербальне мовлення. Йдеться про альтернативну та додаткову комунікацію (АДК).

Що ж таке комунікація? Це процес обміну інформацією — фактами, думками, баченнями чи емоціями — між двома або більше людьми, що здійснюється за допомогою вербальних і невербальних засобів з метою передавання й отримання інформації. Дослідження науковців стверджують, що щоденне спілкування людини розподіляється приблизно так: 10% займає письмо, 15% — читання, 35% — говоріння, а найбільшу частину — 40% — відводять слуханню.

Люди спілкуються на двох рівнях: вербальному та невербальному. У нашому повсякденному житті ці рівні постійно взаємодіють у процесі надсилання й отримання різноманітних повідомлень. Ефективність людського спілкування підвищується, коли словесні й невербальні сигнали діють злагоджено, плутанина чи суперечність між вимовленими словами та невербальними сигналами призводять до непорозумінь. Узгодженість між цими двома каналами значно покращує якість і результативність комунікації.

Альтернативну та додаткову комунікацію можна вважати головними інструментами для забезпечення спілкування осіб, які мають труднощі з використанням мовлення. Норвезький дослідник С. фон Течнер вводить термін "тотальна комунікація", який охоплює будь-які форми спілкування, доступні людині.

Альтернативна комунікація дає змогу тим, хто не може користуватися мовою, виражати свої думки, емоції та потреби.

Додаткова комунікація допомагає підтримувати або збагачувати мовлення. Поняття "додаткова" наголошує на двох основних завданнях: стимулювати розвиток вербального мовлення і забезпечувати альтернативні засоби комунікації там, де мовлення недоступне.

Усі види комунікативних систем, які замінюють або доповнюють вербальне мовлення, відносять до альтернативної та додаткової комунікації (АДК).

АДК використовує широкий спектр засобів: від контактних змістових дощок і ланцюжків малюнків до застосування комп'ютерів, планшетів, мовних генераторів та традиційних методів (жести, знаки, предмети).

АДК може виконувати різні функції залежно від ситуації. Вона є додатковою, коли підтримує існуюче мовлення, і альтернативною, якщо замінює реальне мовлення через його відсутність або недостатній розвиток. Застосування АДК може бути як тимчасовим (наприклад, для пацієнтів у післяопераційний період або для дітей під час активізації мовленнєвого розвитку), так і постійним у випадках, коли людина потребує цього виду комунікації протягом усього життя.

Інтеграція принципів АДК в освітній процес значно впливає на розвиток дітей із особливими освітніми потребами (ООП). Завдяки цим підходам такі діти можуть опановувати навчальний матеріал на більш високому рівні та підвищувати свій інтелектуальний рівень.

Ефективно підібрана АДК сприяє не лише глибшому засвоєнню знань та навичок у навчанні, а й формуванню соціально-побутових і комунікативних умінь. Це має великий вплив на соціалізацію й адаптацію дітей з ООП до життя в суспільстві та підготовку їх до самостійного життя.

5.2. Особливості комунікації та мовлення осіб з розладами аутистичного спектру (РАС).

Проблематика розладів аутистичного спектру є актуальною як для України, так і для всього світу. Щороку зростає кількість діагностованих випадків, однак загальноприйнятого універсального підходу до корекції наразі не існує. Відповідно до класифікації МКХ-10, аутистичний розлад є важкою формою порушення розвитку, що виражається у складнощах комунікації, соціальної взаємодії, мовленнєвої діяльності, а також у наявності нетипових інтересів та поведінкових моделей. Аутизм впливає на всі аспекти взаємодії дитини із зовнішнім середовищем і часто асоціюється з ураженням різних областей мозку. Поняття "РАС" охоплює широкий спектр порушень розвитку, які характеризуються специфічними аутистичними проявами. Численні класифікації підкреслюють різноманіття індивідуальних проявів цих розладів, зокрема діагноз "аутизм". До спектру аутистичних розладів належать діти з різними рівнями інтелектуального розвитку та мовленнєвих можливостей. разом з тим, спільною особливістю всіх дітей із РАС є труднощі у формуванні соціальних навичок, які залишаються ключовою характеристикою цього стану.

Питання корекційної роботи з дітьми з проявами спектру аутизму привертає увагу багатьох науковців та практиків, проте на сьогодні психолого-педагогічні аспекти навчання дітей з аутизмом залишаються недостатньо вивченими.

На сучасному етапі розвитку системи допомоги таким дітям в Україні досі спостерігається брак спеціалізованих закладів для цієї категорії. Однак інтерес до вирішення цього питання поступово зростає. Дедалі актуальнішими стають дослідження, спрямовані на організацію, форми та зміст спеціальної освіти для дітей з аутизмом, а також на розроблення корекційних технологій, які сприяють їхній соціальній інтеграції та підтримці в умовах навчально-реабілітаційних центрів, інклюзивних класів загальноосвітніх і дошкільних закладів. Однак, організація навчання дітей із розладами спектру аутизму в Україні все ще залишається недостатньо розвинутою через відсутність адекватної психолого-

педагогічної діагностики порушень розвитку. Відповідно, також бракує ефективних технологій корекційного впливу. У зв'язку з цим метою подальших досліджень є розроблення методик ранньої психолого-педагогічної діагностики рівня розвитку дітей із аутизмом. Це передбачає систематизацію як вітчизняного, так і зарубіжного досвіду.

Науковці наголошують, що освіта для дітей з аутизмом має бути такою ж доступною та повноцінною, як і для їхніх однолітків із типовим розвитком. Основний акцент ставиться на повноцінній участі таких дітей у навчальному процесі у звичайних закладах освіти. Діти із РАС мають проводити більшу частину часу разом зі своїми ровесниками, беручи активну участь у всіх освітніх і виховних заходах. Для ефективної роботи з такими учнями педагоги загальноосвітніх закладів потребують нових підходів до організації освітнього процесу. Перш за все, це прийняття та впровадження сучасної освітньої парадигми, опанування методик диференційованого, індивідуального та особистісно орієнтованого викладання. Такий підхід сприятиме не лише розвитку здібностей дитини та задоволенню її особливих освітніх потреб, але й створенню системи підтримки для родин. Залучення батьків до освітнього процесу та розбудова гуманної педагогіки в навчальних закладах дозволяють мотивувати дітей та заохочувати їх до активної участі в навчанні.

Основною ознакою розладів аутистичного спектра є недостатній розвиток навичок соціальної комунікації, включно з труднощами у спілкуванні та взаємодії, отже, усі підходи до роботи з дітьми з РАС, особливо в межах інклюзивного навчання в школах і дошкільних закладах, мають бути зосереджені на розвитку навичок комунікації між дитиною та її оточенням. Дуже часто в корекційній роботі спеціалісти звертають увагу на розвиток навчальних навичок дитини, що є хибним, оскільки основним порушенням при РАС є брак комунікативних навичок. Саме спілкування виступає основою соціалізації дитини. Навіть встановлення первинного контакту з дитиною з РАС є проблемним. [4]

Без налагодження соціальної взаємодії неможливо перейти до корекції

когнітивної та поведінкової сфери. Виходячи з вищезазначеного, корекція навичок спілкування має бути першочерговою, а відсутність єдиновизнаної моделі корекції комунікативних навичок у дітей з РАС вимагає емпіричної перевірки їх ефективності. Узагальнені методики роботи застосовувати неможливо, адже кожна дитина з аутизмом має власний рівень мовленнєвих, соціальних і комунікативних можливостей, які суттєво різняться.

Вибір стратегій роботи потребує індивідуального підходу, адаптованого до особливостей конкретної дитини.

Для глибшого розуміння суті проблеми варто детальніше розглянути особливості комунікації дітей із РАС. [1; 2; 6]

До основних проявів належать такі особливості поведінки:

- складнощі у використанні візуального контакту, міміки та жестів для регулювання соціальної взаємодії, що виражається в зниженому або повністю відсутньому зоровому контакті, коли дитина дивиться "повз" або "крізь" співрозмовника;
- труднощі у встановленні стосунків з однолітками. Ставлення до близьких членів сім'ї часто буває крайнім: від повної байдужості (відсутність реакції на появу чи відхід батьків) до надмірної прив'язаності до одного члена сім'ї, що може викликати паніку або агресію при його відсутності;
- відсутність соціально-емоційної залежності, що проявляється у порушеній реакції на інших. Дитина рідко шукає співчуття або регулює свою поведінку відповідно до ситуації;
- відсутність спільних інтересів у спілкуванні з іншими людьми;
- затримка розвитку спонтанного мовлення або його повна відсутність, без намагань компенсувати це активною жестикуляцією чи виразною мімікою. У немовлят часто відсутнє комунікативне гуління;
- нездатність починати або підтримувати бесіду на будь-якому рівні мовленнєвого розвитку;
- прояви ехолоалії та стереотипного мовлення;
- відсутність рефлексії, дитина не усвідомлює, як її сприймають інші, і не

розуміє, як виглядає в очах оточуючих. Через це не може зрозуміти зауваження, які стосуються її емоційних реакцій, що не відповідають ситуації;

- слабка здатність до наслідування або її повна відсутність щодо простих імітаційних дій. Це суттєво ускладнює здобуття та закріплення соціального досвіду у таких дітей.

Взаємодія з дитиною, яка має РАС, вимагає знань особливостей її спілкування з оточенням.

У дітей із розладами аутистичного спектра (РАС) комунікація може набувати таких форм:

- несвідоме спілкування: дитина виголошує певні слова або виконує дії без наміру взаємодіяти з іншою особою. Така форма комунікації часто слугує для самозаспокоєння, зосередження на собі чи виявляється як реакція на приємні або неприємні події;
- цілеспрямоване спілкування: людина говорить або діє з метою встановлення контакту та передачі інформації іншій особі. Цей тип комунікації використовується для висловлення протесту або прохання. Як тільки дитина з РАС усвідомлює, що її звернення до інших може приносити бажані результати, цей спосіб взаємодії стає для неї значущим. Перехід від несвідомого до цілеспрямованого спілкування є важливим досягненням у розвитку людини з аутизмом. [2]

Етапи розвитку комунікації:

1. Початкова стадія (комунікація, зосереджена на собі): дитина не виявляє зацікавленості в спілкуванні, грається чи виконує дії самостійно. Її типова поведінка включає проговорювання незрозумілих звуків, слів та використання несвідомого спілкування.

2. Стадія запиту: дитина починає усвідомлювати, що її дії впливають на оточення. На цьому етапі взаємодія може виражатися через фізичний контакт,

3. Рання комунікаційна стадія: характерний розвиток свідомої взаємодії, яка стає більш тривалою у часі й цілеспрямованою. На цьому етапі може з'явитися

ехолалія як спосіб вираження власних бажань або запитів. Дитина може почати використовувати вказівний жест і зоровий контакт, який є важливим елементом взаємної комунікації. [4]

- Ехолалія — це автоматичне повторення раніше почутих слів, звуків або фраз. Зовні може здаватися, що дитина просто механічно повторює слова без розуміння їхнього сенсу, але дослідження підтверджують, що це може бути засобом компенсування нерозуміння питання або відсутності знань, як правильно відповісти. У таких випадках важливо впевнитися, що дитина зрозуміла суть запитання. Можна скористатися візуальною підтримкою чи надати кілька варіантів можливих відповідей. Водночас важливо пояснити, що нормально не знати відповіді й заохотити дитину просити про допомогу. Ехолалія також може проявлятися як відтворення слів, засвоєних у конкретній ситуації й використання їх у схожих обставинах пізніше. Часто діти з РАС повторюють фрази з мультфільмів чи телепрограм. Перегляд цих матеріалів разом із дорослим може допомогти зрозуміти їхній зміст і те, що дитина намагається цим сказати.

4. Партнерська стадія: дитина починає використовувати мову для ведення простих діалогів з іншими людьми чи значущими дорослими. Кожна із зазначених стадій є важливим кроком на шляху до розвитку комунікативних навичок у людей із розладами аутистичного спектру.

Є діти, які з різних причин не можуть опанувати словесну мову. Складні порушення рухових функцій і мовлення, обмежений інтелект або розлади аутистичного спектра значно ускладнюють або навіть повністю виключають використання вербальних засобів комунікації. Їхнє спілкування, часто незрозуміле навіть найближчим людям, у кращому випадку проявляється через окремі звукові реакції. Відсутність мовлення створює додаткові труднощі в їхній соціальній адаптації та побудові міжособистісних стосунків. Проте ці проблеми можна вирішити.

Навчити дитину висловлювати свої потреби й почуття та формувати взаємини з родиною й навколишнім середовищем можливо завдяки

використанню спеціальних технологій. Ці підходи успішно впроваджуються вже впродовж десятків років у країнах Західної Європи та США. Однією з таких технологій є система альтернативної комунікації (АК), яка ґрунтується на застосуванні невербальних способів взаємодії. Невербальна комунікація у дітей з розладами аутистичного спектра має свої особливості. Чимало дітей і дорослих з РАС стикаються із серйозними мовленнєвими розладами, затримкою мовленнєвого розвитку або повною його відсутністю. Іноді спостерігається мутизм — цілковита відсутність мовлення, хоча мовленнєвий апарат функціонує нормально. Також нерідко люди з аутизмом не реагують на власне ім'я, лишаючи поза увагою будь-які спроби комунікації. Однак навіть за умов не володіння мовленням вони здатні використовувати інші форми спілкування: жести, плач, ведення руки до об'єкта, на який вказують, спрямований погляд на бажаний предмет, картинки або картки PECS, або ж прояви "дезадаптивної поведінки", як-от істерики, крики. Використання засобів альтернативної комунікації значно покращує процес взаєморозуміння з дітьми, які не володіють мовленням. Окремими такими засобами є картки PECS, жестова мова, планшети та мобільні пристрої зі спеціальним софтом, що містить зображення та голосові підказки. В умовах інклюзивного навчання всі учні, зокрема й діти з аутизмом, навчаються за стандартними загальноосвітніми програмами. Водночас для них може знадобитися адаптація або модифікація навчального процесу для врахування їхніх індивідуальних потреб

Адаптація — це процес внесення допоміжних засобів у навчальний процес. Дитина з аутизмом навчається за тією ж програмою, що й інші діти в класі, але із врахуванням її індивідуальних освітніх потреб, потреб у психологічній, педагогічній чи психолого-педагогічній підтримці. Наприклад, їй можна подовжити час для виконання завдань, додати візуалізацію чи скоротити обсяг роботи. Якщо дитина працює повільно й почувається тривожно через свій темп, частину завдання можна перенести на домашнє опрацювання або виконати з асистентом під час уроку чи разом із батьками.

Модифікація передбачає, що дитина не може опанувати повний обсяг

матеріалу з певного предмету через певні обмеження, тому навчальну програму необхідно спростити та адаптувати.

Щоб коректно визначити навчальні цілі, особливо при складанні індивідуального навчального плану, можна використовувати програми для спеціальних шкіл. Це можуть бути програми для дітей з інтелектуальними порушеннями, мовними затримками чи затримкою психічного розвитку. Якщо дитина додатково має порушення зору чи слуху, індивідуальна програма розвитку і навчання також має враховувати ці потреби.

Альтернативна і додаткова комунікація (АДК) розрахована на кілька ключових груп користувачів залежно від характеру складнощів із комунікацією:

Перша група — це люди, які добре сприймають мовлення, але не можуть вербально висловити свої думки чи потреби. До них належать особи з церебральним паралічем, порушеннями нервової системи чи органів мовлення, а також ті, у кого мовлення було втрачене через травми чи захворювання мозку. **Друга група** включає людей із труднощами в опануванні мовлення. Це можуть бути діти з моторною алалією, інтелектуальними порушеннями, або ті, чия мова зрозуміла лише за умов використання додаткових комунікативних засобів, як-от жести чи міміка.

До третьої групи належать особи, для яких усне мовлення є надто складним через аутизм чи інші серйозні порушення. Вони потребують альтернативних засобів комунікації на постійній основі. Навчання таких осіб охоплює як розвиток розуміння мовлення, так і засвоєння інших способів спілкування без опори на усну мову.

Оцінка потреб дитини в АДК здійснюється для вибору оптимального типу допоміжної комунікації. Якщо дитина не говорить або використовує незрозумілі способи взаємодії, необхідно оцінити її потреби у використанні АДК. У випадку, коли дитина ефективно комунікує з іншими без додаткових засобів, оцінка не потрібна. Ініціювати її можуть батьки, працівники інклюзивно-ресурсного центру (ІРЦ), або педагоги. На основі результатів фахівець пропонує варіанти АДК і пояснює їхні особливості. Остаточний вибір роблять батьки або сама

дитина (з 14 років).

В освітніх установах методики АДК впроваджуються фахівцями міждисциплінарних команд: логопедами, психологами, корекційними педагогами тощо. За відсутності таких спеціалістів команда може звернутися за консультацією до представників ІРЦ.

Висновки

Навчання дітей з аутизмом соціальним навичкам комунікації має на меті не змінити їхню природу, а надати необхідні знання, які допоможуть легше взаємодіяти з іншими людьми та впевнено почуватись у різноманітних соціальних ситуаціях. Незважаючи на сучасний розвиток науки, причини виникнення та методи лікування аутизму (РДА та РАС) залишаються недостатньо вивченими. Однак багато дітей з аутизмом володіють нормальним інтелектом, а інколи й видатними здібностями в таких сферах, як музика, математика чи мистецтво. Втім, вони часто не можуть повною мірою реалізувати свій потенціал без належної підтримки.

Роботу з дітьми на будь-якій стадії аутизму слід починати якомога раніше. Панікувати й впадати у відчай не варто: завдяки численним розробленим корекційним методикам можна досягти значних результатів. Процес роботи повинен проходити за участю досвідчених фахівців, зокрема психологів. Для дітей із таким діагнозом корисними будуть як індивідуальні, так і групові заняття.

Головна загроза для успіху полягає у втраті часу, адже кожен пропущений день занять — це крок назад.

Надзвичайно важливу роль у навчанні дітей з аутизмом відіграє похвала. Під час формування нових навичок бажано використовувати різні методи заохочення: ласкаві слова, невеликі подарунки чи улюблені іграшки. Це сприяє поступовому усуненню негативної поведінки. На сьогодні існує чимало способів

корекції проявів аутизму, таких як дельфінотерапія, іпотерапія, гідротерапія тощо. Крім цього, позитивний вплив мають відвідування театрів, концертів і кіносеансів разом із дитиною, що допомагає розвинути її навички комунікації та взаємодії з оточенням.